

2. del

“Rdeča roka”

Nadaljujemo z odmevom na pisanje literarnega zgodovinarja Emila Cesarja, ki je uboj dr. Stanka Vuka v Trstu 10. marca 1944 pripisal protirevoluciji. Toda protirevolucija na Primorskem ni delala takšnih maščevalnih posegov. Tam je tako med vojno kot po njej morila politične nasprotnike le “rdeča roka”.

politične nasprotnike. Po omenjenem Vilfanovem medvojnem zapisu naj bi mu bil Vuk celo dejal, da bo najprej napisal brošuro, “v kateri bi obračunal z ‘goriško sredino’”.

Kot rečeno, Vilfanove trditve so izjemno sporne, saj je svoj članek napisal zato, da bi za Vukov umor okril drugo stran. Cesar, pred njimi pa cela vrsta drugih publicistov, ki jih je zdaj Cesar veselo citiral in “nadgrajeval”, pa so Vilfanove trditve uporabili kot suho zlato. Čeprav je Cesar gradil na samih namigovanjih in domnevah, se je zelo trudil, da bi jih prikazal kot pomebne vire in dejstva. Svojo zgodbo je prikazal skozi 129 opomb oziroma virov, toda niti eden med njimi ni takšen, da bi imel pomembnejšo težo oziroma da bi potrjeval to, kar – tako kot nihče pred njim! – jasno in praktično od vsega začetka trdi, da je za Vukov umor kriva “plavogardistična” (liberalna) stran, ne pa komunistično-revolucionarna. Vuk naj bi se bil izjavljal proti “beli gardi”, odpravljal naj bi se bil v partizane, kar naj bi bil razlog, da so

ga “nasprotniki” ubili. Toda viri za vse te trditve so šibki oziroma sporni.

“Razvpit in nevaren”

Cesar se seveda ni mogel izogniti temu, da takrat v Trstu in tudi v širši okolici protirevolucionarna stran ni ustrelila nobenega drugega “levičarja” in da je bilo zato malo verjetno, da bil bil njena žrtev samo dr. Stanko Vuk, ki je bil za nameček celo eden vodilnih krščanskih socialistov na Pri-

Ivo Bric

orskem. Zato so gradili na Vilfanovi insinuaciji, da mu je dr. Jazbec zagrozil s smrtjo. Jože Vidic, veliki snovalec zgodbe, je potem naredil zgodbo, kako so atentatorji (“plavogardistično” usmerjeni) prišli od drugod, z Gorenjskega, samo enkrat in zato, da so pomagali dr. Jazbecu ubiti Vuka.

Cesar je svoj konstrukt pisal s takšno ihto, da očitno sploh ni opazil, kako pretirava. Na strani 56 je tako zapisal: “Tudi tretji član/atentatorske/ skupine je znan. Bil je tisti ‘neznanec’, ki je govoril v ‘spakedrani italijansčini, v tržaškem narečju’. To je bil dr. Ernest Jazbec. Bil je razvpit in nevaren.” Kot vidimo, Cesarju ni bilo dovolj, da je “identificiral” dr. Jazbeca kot tretjega člana skupine, pri čemer seveda ni navedel niti tako spornih virov, kot jih je nenehno navajal drugje v besedilu, ampak je o Jazbecu, da bi ga še bolj demoniziral, kar “meni nič tebi nič” zapisal, da je bil “razvpit in nevaren”. Dr. Jazbecu je pripisal celo, da je “verjetno grozil tudi” neki družini na Opčinah, kar naj bi bilo zapisano v nekem “poročilu okrožnega

odbora SPŽZ za Trst”. Cesarju je prav prišel vsak drobec, pri tem pa se ni prav nič oziral na to, ali ima kakšno težo ali verodostojnost. Če so ga napisale “afežejevke” kot v tem primeru, potem jo očitno že ima.

Privoščil si je celo “pesnjenje” z nekakšno primerjavo, s katerim umorom na Gorenjskem (po Vidicvih opisih seveda) je bil podoben umor v Trstu. Prav tako so nemo goči njegovi sklepi, da so npr. dr. Tine Debeljak, ko je po Vukovi smrti pisal o njem, ali časopis *Jutro*, ko je objavil o njem osmrtnico, “dobro vedeli, kaj se je zgodilo v Trstu in kdo so bili povzročitelji zločina”! Ni mi jasno, kako se lahko danes nekdo podpiše pod takšne trditve, kaj trditve, pod celotno besedilo, kot je to Cesarjevo. V času komunističnega režima so to na veliko počeli, saj so vedeli, da nanje ne bo odziva. Zdaj pa bi od takšnih avtorjev pričakovali, da bodo bolj pazili na svojo integriteto.

Vosovska morija

Naj dovolj jasno zapišem naslednje. Vsi, ki se ukvarjamo z našim medvojnim časom, vemo, kakšne so bile razmere na Primorskem oziroma na Tržaškem februarja 1944, v času umora dr. Stanka Vuka, žene Danice in dr. Zajca. Protirevolucija tam ni izvajala maščevalnih umorov in “črne roke” tam ni bilo. Tam so bile predvsem razne partijske oziroma revolucionarne organizacije. Med njimi razvpiti Vos, ki je že od poletja 1943 v ne tako oddaljeni Vipavski dolini opravljal številne krute umore, med drugim umor Iva Brica iz Dornberka 2. junija 1943, ki je bil morda še pomembnejši protifašist in narodnjak kot Vuk. Italijani so ga zaradi njegove narodnostne dejavnosti zasledovali vsa trideseta leta in ga celo dvakrat konfinirali na jug Italije. Prav gotovo bi bil po vojni narodni voditelj v svoji vasi. Kot takšnega so se bali in ga spravili s poti. V času svoje nekajdnevne vladavine v Vipavski dolini po italijanski kapitulaciji so komunisti uprizorili pravi pokol nad nedolžnimi, vernimi in narodno zavednimi Slovenci. Bričeva narodno zavedna družina jim je bila očitno velika ovira na poti na oblast. 18. septembra 1943 so v Prvačini ugrabili dve Bričevi sestri, Angelo Zorn in Jožefo Sulič, Jožefinega moža Andreja

Angela Breclj

Marta Terčon

Suliča in njuni dve hčerki, 22-letno Zorko in komaj 14-letno Marijo, ter jih ubili nad vasjo. Ko so jih sorodniki prenesli na pokopališče, so na nagrobnik med drugim napisali: “Naše roke niso umazane od krvi!” Toda napis je bil prehuda obtožba rdečih zločincev, zato so ga raje izklesali, kot da bi jim razbili cel spomenik.

Oktober 1943 so partizani odvedli v smrt tri Blažičeve brate iz Vrtoč in Marijo, hčerko najstarejšega Avgustina. Za njihov grob se še danes ne ve. 10. novembra 1943 so iz Mirna odvedli prof. Cirila Šinigoja, Bogomila Klanciča in Venčeslava Štanta, štiri dni kasneje pa še Vero Lestan in Alojza Rusjana. Vso peterico so umorili. 30. aprila 1944 so na Vipavskem umorili Marto Terčon. 12. julija 1944 so v Žapuzah pri Ajdovščini ugrabili štiri člane Brecljeve družine, očeta Jožefa, 12-letnega sina Martina ter hčerki Angelo in Marico. Umorili so jih ob Branici. Menda ni treba posebej razlagati, da je šlo za narodno zavedno in verno družino. Na Ravnah nad Črničami so ugrabili petčlansko družino italijanskih kolonov, najmlajši, ki je imel 12 let, je hodil vsak dan ministrirat v župno cerkev, jih ubili na polju pod Osekom in površno zagrebli. In tako dalje.

Pravzaprav je na Primorskem oziroma v Vipavski dolini s poboji začel tisti, ki je bil kasneje razglašen za narodnega junaka in po katerem se še danes imenujejo šole, ulice in še marsikaj: Janko Premrl-Vojko. Čisto nič drugače ni bilo kot po drugih delih Slovenije. V noči na 11. april 1942 je Janko Premrl-Vojko s svojo 12-člansko partizansko četico obkolil hišo družine Lavrenčič v Vrhpolju pri

Vipavi. Tam so streljali na očeta Andreja in ga ranili v glavo, sina Jurija pa so zadeli v prsi. Oba so prepeljali v bolnišnico v Gorico. Tam je sin umrl, očetova rana pa ni bila smrtna.

Teror Ozne in Udbe

Tudi po vojni je na Primorskem, predvsem v Trstu, ugrabljala ljudi in jih morila samo “rdeča roka”, najprej Ozna, potem pa Udba. Ozna je 26. oktobra 1945 ugrabila Ivana Martelanca, in to skupaj z njegovo ženo. Dan kasneje je ugrabila Izidorja Martinjaka, a so ga kasneje kot edinega ugrabljenca izpustili.

Potem ko je konec septembra 1945 prišel v Trst dr. Albin Šmajd, eden najvišjih predstavnikov medvojne protirevolucije v Ljubljani, lahko domnevamo, da je partijska policija v želji po uničevanju političnih nasprotnikov takoj začela načrtovati njegov umor. To ji je uspelo 22. februarja 1946. V Trstu se je hotel ustali tudi Miloš Stare, še eden visokih predstavnikov SLS, ki se je skoraj ves čas vojne moral v Ljubljani skrivati pred obema okupatorjema, pred tujim in pred domačim. Konec oktobra 1945 ga je Ozna poskušala ugrabiti, vendar ji je akcija spodletela. Prav tako ji 10. januarja 1946 ni uspelo ugrabiti Draga Petkovska, medvojnega urednika domobranskega glasila *Vipavec*. Ugrabitev je preprečila zavezniška policija in aretirala dva ugrabitelja, Ivana Saksido in Ermina Bratuža. Sodili so jima v Gorici.

9. decembra 1945 je Ozni uspelo ugrabiti Vinka Koširja. Kmalu po Šmajdu so v Trstu poskušali ugrabiti Franca Šopjanca, vendar jim ni uspelo. Štiri ugrabitelje so zavezniki celo

aretirali. Junija 1946 je Udba ugrabila zdravnika Passalacqua, ki je bil na nujni zdravniški poti v Dolini. Marca 1947 je v Komnu ugrabila Mirana Engelmana, ki mu je aprila 1946 uspelo pobegniti iz udbovskega zapor. 31. avgusta 1947 ponoči so pri Kobaridu ugrabili Andreja Uršiča, urednika *Demokracije*, ga pretihotapili v Ljubljano, kjer je za njim izginila vsaka sled. Takrat so ugrabili tudi Ferdinanda Kalina, prav tako predstavnika SDZ.

V Trstu je komunistična politična policija ugrabljala in ubijala tudi hrvaske emigrante (npr. 17. avgusta 1945 v Trstu Marina Martinčiča, begunca iz Pirana). Seveda so hoteli ubiti tudi druge politične emigrante v Trstu. Skoraj gotovo prof. dr. Srečka Barago, ki je v okviru ZVU organiziral povojno šolstvo v Trstu, vendar so ga zavezniki ves čas stražili. Da bi preprečili organiziranje slovenskega šolstva – ker tega pač niso hoteli početi sami – so komunisti na najrazličnejše načine ovirali organizacijo šolstva z nekomunistične strani. Na prof. Mizerita so celo streljali in ga hudo ranili. Zaradi tega revolucionarnega terorja so morali mnogi Slovenci, ki bi drugače lahko zelo obogatili Tržaško in Goriško, reševati svoje življenje in eksistenco iskati daleč od domovine. Medtem pa so Italijani pridno organizirali svoje šolstvo.

Odstranjevanje konkurence

Po Primorskem se je stegovala le “rdeča” vosovska (oznovska, udbovska) roka. Popolnoma nelogično bi bilo po vsem tem, kar vemo danes, da bi se tam znašla tudi “črna roka”, ki naj bi za nameček ubila le krščanskega socialista dr. Vuka in nikogar drugega.

Dr. Aleš Stanovnik in dr. Stanko Vuk sta bila krščanska socialista. Bila sta izobrazena, oba z doktoratom, oba že zunaj mladostniške dobe, formirani osebnosti torej, oba sta bila velika narodnjaka, domnevno pa tudi demokrata. Obeh so se komunisti lahko zelo bali, saj se zagotovo ne bi strinjala z revolucionarnim terorjem in nezadržano. Bila sta diametralno nasprotje dveh drugih doktorjev, Vilfana in Breclja, ki sta se z vsem žarom vpregla v voz revolucije. Med drugim pomembno nastopata tudi v Stanovnikovi in Vukovi zgodbi. Tu moram končati, čeprav bi bilo treba še veliko povedati.

Ivo Žajdela